

АНАЛІТИЗМ І СИНТЕТИЗМ У СИСТЕМІ КАТЕГОРІЙ ДІЄСЛОВА СУЧАСНОЇ НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВИ

*Косицький Микола Миколайович,
асп.*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено дієслівним формам та конструкціям новогрецької мови, їх функціонуванню в мові. Порівняльний аналіз утворення дієслівних форм, узагальнює прояви аналітизму й синтетизму в мові. Розглянуто пасивний стан і його роль у підвищенні синтетизму новогрецької мови, вираження дієслівного заперечення у дійсному, умовному та наказовому способах.

Ключові слова: *дієслово, категорія, час, спосіб, стан, синтетизм, аналітизм, заперечення.*

Стаття *має на меті* розглянути утворення та функціонування певних дієслівних форм і конструкцій у сучасній новогрецькій мові (усюди далі СНМ). *Предмет* статті становлять дієслівні форми та конструкції, утворювані дієсловами; *об'єктом* статті є процес їх утворення та функціонування в мові. *Актуальність* дослідження полягає в тому, що воно стане однією з небагатьох вітчизняних розвідок про опис системи дієслова новогрецької мови з погляду її синтетизму та аналітизму.

Граматика кожної мови відображає у своїх правилах об'єктивно існуючі закономірності граматичної будови цієї мови. Дієслово є однією з центральних частин мовної системи, оскільки воно утворює клас ознакових слів, що позначають дію, процес або стан, і найчіткіше протиставляється іменникові, який називає предмети, речі та явища. Воно має найбільшу кількість морфологічних категорій серед інших частин мови, які розподіляються на **а**) власне дієслівні (час, вид, спосіб); **б**) невластне-дієслівні (особа, число, рід). Варто зауважити, що дієслівна система СНМ не має категорії виду. Також до граматичних категорій дієслова зараховують категорію перехідності/неперехідності дієслова та категорію стану. Проте, останні дві в сучасному мовознавстві дослідники відносять до міжрівневих категорій, оскільки вони поєднують у собі компоненти трьох граматичних підсистем: морфології, словотворення та синтаксису. Дієслово СНМ має чотири стани: активний (ενεργητική), пасивний (παθητική), середній (μέση), зворотний (συδέτερη) на відміну від української мови, де їх два – активний та пасивний. Проте, українській мовознавчій традиції також відома теорія трьох станів дієслова: активного, пасивного та зворотно-середнього [Вихованець 2004, 242]. Нагадаємо, що стан дієслова виражає відношення між дією суб'єкта та об'єкта. Формально-граматично середній стан СНМ не відрізняється від пасивного, проте вказує, що суб'єкт-підмет перебуває в якомусь стані: διψώ(α) – хочу пити, є спраглим; πεινώ(α) – хочу їсти, є голодним. До зворотного стану належать дієслова, що називають дію суб'єкта-підмета, спрямованого на нього самого: ντύνομαι – одягаюся, тобто одягаю самого себе; ετοίμαζομαι – готуюся.

Часову систему дієслова СНМ унаслідувала від старогрецької мови, проте де-що втратила її розгалуженість, ось чому сьогодні вона нараховує вісім часів: ενεστώτας – *теперішній*, παρατάτικος – *минулий незакінчений (імперфект)*, αόριστος – *минулий завершений*, παρακείμενος – *минулий результативний (perfect)*, υπερσυντέλικος – *давноминулий час (plusquamperfect)*, εξακολουθητικός μέλλοντας –

майбутній незавершений (тривалий), στιγμιαίος μέλλοντας – майбутній закінчений (миттєвий), συντελεσμένος μέλλοντας – складений майбутній¹. Усі ці часи розподіляються на три види: паранτικοί – теперішні, περασμένοι – минулі, μέλλοντικοί – майбутні. Індоевропейська мова не мала складних дієслівних форм. Їх розвиток демонструє характерну особливість мовних змін у індоевропейських мовах. Більшість часів новогрецької мови мають свої відповідники в українській мові, а деякі – ні ї потребують певного пояснення. Зокрема, грецькі часи: теперішній, минулий незавершений, минулий завершений, давноминулий (плюсквамперфект), майбутній незавершений (тривалий), майбутній завершений (миттєвий), – мають свої прями відповідники в українській мові.

За всіма ознаками грецький минулий результативний час (παρακείμενος) належить до минулого, проте, разом із теперішнім часом він належить до системи часів новогрецької мови. За своїм значенням при перекладі він найближче стоїть до минулого завершеного часу (αόριστος), але так само має безпосереднє відношення до теперішнього часу. Наприклад, у реченні: Έχει φύτεψει μια μηλιά – він посадив яблуню, – йдеться про те, що вона росте й по сьогодні. Саме тому цей час ще називають *результативним*. Грецький давноминулий час має мало спільного з давноминулим українським. У новогрецькій мові він позначає дію в минулому, що передує ще одній минулій дії. У сучасній українській мові в таких випадках ми не маємо часу, який би позначав таку дію, а вводимо її у контекст описово: *перед тим, до того як* тощо, або ж розуміємо з контексту послідовність дій. Υπερσυντέλικος (давноминулий час) у новогрецькій мові зазвичай вживається в поєднанні з іншими минулими часами: δεν άκουσα (АОР) τίποτα, ελεϊδή είχα κοιμηθή (ΥΠΡ) – я нічого не чув, бо вже спав (я заснув раніше, ніж щось мав би почути). Така сама ситуація з майбутнім складеним часом. Він позначає дію, яка передує іншій дії у майбутньому: θα έχω μαγειρέψει, όσπου να γυρίσεις – я приготую (страву), доки ти повернешся.

Перш ніж перейти до морфологічного аналізу системи дієслова з погляду її аналітизму/синтетизму, ми хотіли б уточнити визначення цих термінів і що саме ми розумітимемо під такими поняттями, як аналітична/синтетична форма слова/конструкції. Ми приймаємо твердження вчених про те, що аналітична форма дієслова це така форма, яка утворена за допомогою сполучення слів: службового (частково десемантизованого) й повнозначного (повного). У ній службове дієслово самостійно (чи разом із повнозначним) виражає граматичне значення повнозначного слова, якщо ж йдеться про дієслівну конструкцію, то й конструкції в цілому. До дієслівних аналітичних конструкцій ми відносимо сталі нероздільні сполучення повнозначного й службового дієслова (чи часток). Ця нероздільність аналітичних конструкцій, як зазначає М.М. Гухман, виявляється у двох вимірах: лексичному й граматичному [Гухман 1965, 345].

Часова форма дієслова СНМ може бути виражена (утворена) одним словом (однослівно – *синтетично*) або двома чи навіть трьома словами (описово – *аналітично*).

¹ Деякі граматики подають таку термінологію часів: εξακολουθητικός μέλλοντας – майбутній тривалий, στιγμιαίος μέλλοντας – майбутній миттєвий, συντελεσμένος μέλλοντας – майбутній завершений [Тріафідіс 2003, 194].

но). Часів, що утворюють свої словоформи однослівно, **три**: теперішній (γράφω – я пишу), минулий незакінчений – імперфект (έγραφα – я писав) та минулий завершений (έγραψα – я написав). Відповідно, описових часів **п'ять**²: минулий результативний – перфект (έχω γράψει – я написав), давноминулий – плюсквамперфект (είχα γράψει – я написав) і всі часи майбутньої групи: майбутній незавершений, майбутній закінчений та складений майбутній (θα γράφω – я писатиму Εξ. Μελλ., θα γράψω – я напишу Στ. Μελλ., θα έχω γράψει – я напишу Συν. Μελλ.). Описові часи у СНМ можуть утворюватися за допомогою частки *θα* і допоміжних дієслів *έχω* та *είμαι*, що вживаються і узгоджуються зі стрижневим (повнозначним) дієсловом. Форми допоміжних дієслів виконують більше граматичну, аніж лексичну функцію, адже їхню лексичну функцію повністю витіснено повнозначним дієсловом. Вони *граматизуються* (*десемантизуються*), тобто у межах такої конструкції допоміжне дієслово втрачає своє первісне і лексичне (а часом дещо і граматичне) значення. Відтак, повна дієслівна форма складного часу не відповідає часовій приналежності першого компонента: *έχω δουλέψει* – він працював (і зараз працює – минулий результативний час). Хоча час у цьому прикладі ми маємо минулий, формально допоміжне дієслово *έχω* вжите у теперішньому часі. Саме воно у цьому описовому часі виступає індикатором часу, особи, числа. Проте, це не означає, що лише воно є носієм граматичного значення. Адже у кожній конкретно виокремленій аналітичній конструкції система граматичних значень характерна саме для цієї конструкції і встановлюється лише у поєднанні з другим компонентом.

Як ми зазначали вище, такі складені часові форми свідчать про риси аналітизму в новогрецькій мові. Подібні дієслівні форми (у творенні складних часів) наявні у багатьох сучасних індоєвропейських мовах пор. нім.: *Ich habe geschrieben*; англ.: *I have written* – я написав тощо. Саме те, що допоміжне дієслово визначає додаткові граматичні значення повнозначного дієслова і відрізняє його від самостійного вживання як повнозначного, так і службового дієслів [Гухман 1965, 340]. В українській літературній мові всі вищезрозглянуті часи СНМ утворюються однослівно (синтетично), хоча в майбутньому недоконаному існує два шляхи утворення форм *аналітичний* й *синтетичний*. Синтетична форма утворюється в такий спосіб: інфінітив + суфікс майбутнього часу -м- + тематичний суфікс -е- + особове закінчення => читати-м-у, косити-м-е-мо, сидіти-м-уть тощо. Аналітична утворюється по-іншому: *бути* (з урахуванням особи, часу, числа) + інфінітив => буду читати, будеш читати і так далі. Аналітично утворюється також давноминулий час української мови: я був пішов; ми були зробили тощо. Гіпотетично це означає, що ця дія відбулася перед іншою дією у минулому.

Дієслівна система новогрецької мови виявляє неабиякий рівень синтетизму серед інших індоєвропейських мов при порівнянні активного й пасивного станів. Зауважимо, що пасивний стан СНМ протиставляє активному окремо оформлені особові закінчення в усіх особах однини і множини теперішнього та минулого недоко-

² У деяких граматиках протиставляються часи у кількості три / чотири, де два майбутні часи розглядаються як один [Τριανταφυλλίδης 1996, 113].

наного часів у двох дієвідмінах, як це показано у таблицях (таблиці 1-3 I-ша дієвідміни; таблиці 4-6 II-га дієвідміни):

Таблиця 1. Теперішній час, пасивний стан (I-ша дієвідміна)

ΕΝΣ. Παθητική φωνή	Однина	Μножина
1	πληρών-ομαι	πληρων-όμαστε
2	πληρών-εσαι	πληρών-εστε
3	πληρών-εται	πληρών-ονται

Таблиця 2. Минулий незакінчений час, пасивний стан (I-ша дієвідміна)

ΠΡТ. Παθητική φωνή	Однина	Μножина
1	πληρων-όμουν	πληρων-όμαστε
2	πληρων-όσουν	πληρων-όσαστε
3	πληρων-όταν	πληρων-όνταν

Таблиця 3. Минулий закінчений час (I-ша дієвідміна)

ΑΟΡ. Παθητική φωνή	Однина	Μножина
1	πληρώ-θηκ-α	πληρω-θήκ-αμε
2	πληρώ-θηκε-ς	πληρω-θήκ-ατε
3	πληρώ-θηκ-ε	πληρω-θήκ-αν

Таблиця 4. Теперішній час, пасивний стан (II-га дієвідміна)

ΕΝΣ. Παθητική φωνή	Однина	Μножина
1	αγαλ-ιέμαι	αγαλ-ιόμαστε
2	αγαλ-ιέσαι	αγαλ-ιέστε
3	αγαλ-ιεται	αγαλ-ιούνται

Таблиця 5. Минулий незакінчений час, пасивний стан (II-га дієвідміна)

ΠΡТ. Παθητική φωνή	Однина	Μножина
1	αγαλ-ιόμουν	αγαλ-ιόμαστε
2	αγαλ-ιόσουν	αγαλ-ιόσαστε
3	αγαλ-ιόταν	αγαλ-ιό(υ)νταν

Таблиця 6. Минулий закінчений час (II-га дієвідміна)

ΑΟΡ. Παθητική φωνή	Однина	Μножина
1	αγαλ-ήθηκ-α	αγαλ-ηθήκ-αμε
2	αγαλ-ήθηκ-ες	αγαλ-ηθήκ-ατε
3	αγαλ-ήθηκ-ε	αγαλ-ηθήκ-αν

Пасивний стан у минулому завершеному часі хоча й не вирізняється окремо оформленими закінченнями порівняно з активним станом, проте має чіткий індикатор пасивності – суфікс. Дослідники зауважують, що пасивний аорист на *-θη* не має паралелей в інших індоєвропейських мовах [Широков 1983, 116], а є особливою рисою саме грецької мови. Для порівняння: українська мова немає особливих закінчень у пасивному стані теперішнього часу, й постфікс *-ся* присутній в усіх особах однини й множини, а також він слугує виразником різних словотвірних значень зворотних дієслів, утворених від перехідних дієслів, зокрема, власне-зворотного *мити* – *митися*, *одягати* – *одягатися*; взаємно-зворотного *сварити* – *сваритися*; безоб'єктно-зворотного *кусати* – *кусатися*. Цікавим є також те, що постфікс *-ся* в діалектах української мови може відокремлюватися від дієслова, оформлюючись в частку й займати місце перед дієслівною формою (подібно до чеської та польської мови): *я ся розчесав* = *я розчесався*; *я ся подивлю* = *я подивлюся* тощо.

Як зазначалося вище в українській мові, більшість дієслів із постфіксом *-ся* є неперехідними. Саме тому опозицію актив/пасив можуть формувати лише перехідні дієслова. Цікаво, що певна кількість дієслів СНМ, зазвичай вживається у формі активного стану й при утворенні пасивного формально його й залишають: *ο αέρας στέγνωσε το πουκάμισο* – вітер висушив сорочку => *το πουκάμισο στέγνωσε από τον αέρα* – сорочка була висушена вітром, замість логічного *το πουκάμισο στεγνώθηκε από τον αέρα*.

До синтетичних засобі СНМ ми відносимо також *авгмент* (прирощення), яке використовується при утворенні минулих часів *παράτατικός και αόριστος* і ставиться безпосередньо перед основою дієслова. Прирощення вживається, зазвичай, із дієсловами, які мають початкову приголосну літеру: *τρώω* => *έφαγα*, *κάνω* => *έκανα* тощо. У старогрецькій мові *авгмент* мав складнішу систему утворення, що збереглася у новогрецькій мові як *застриглі* форми: *έχω* => *είχα*, *πίνω* => *ήπια*, *θέλω* => *ήθελα*, *βλέπω* => *είδα* тощо. Як ми могли пересвідчитися, *авгмент* у СНМ може слугувати додатковим складом (адже існує також ще внутрішнє *прирощення* або *часовий* *авгмент*) і, зазвичай, виступає в наголошеній позиції. *Авгмент* не є надбанням суто грецької мови, ця властивість притаманна також вірменській та арійським мовам [Широков 1983, 116].

Розглянемо деякі риси аналітичних дієслівних форм СНМ. Пасивний стан у грецькій може оформлюватися двома шляхами і в обох випадках за допомогою аналітичної конструкції (описово):

1. *από + Αιτ. πт.* (знах. відм.)

Οι κάτοικοι εγκατέλειψαν το χωριό – Мешканці залишили село.

Το χωριό εγκαταλείφτηκε από τους κατοίκους – Село було залишене мешканцями

2. *με + Αιτ. πт.* (знах. відм.) рідше.

Χιόνι σκέλασε τα βουνά – Сніг укрив гори.

Τα βουνά σκεπάστηκαν με χιόνι – Гори вкрилися (були вкриті) снігом.

Як бачимо, у СНМ виконавець дії у пасивній конструкції позначається аналітично за допомогою двох прийменників *με* та *από*. В українській мові відповідником

цієї конструкції виступає вжитий предикативно пасивний дієприкметник доконаного або недоконаного виду, який кваліфікують як аналітичне синтаксичне дієслово зі значенням результативного стану, що є наслідком виконаної дії.

У формах заперечення – *αντίρρηση* СНМ також виявляє риси аналітизму. Новогрецька мова використовує два види заперечення *δεν, μην*, які вживаються у дійсному, умовному та наказовому способах. Заперечення *δε(v)* у новогрецькій мові вживається у дійсному способі (ористік *έγκλιση*) в усіх часах: *οι φοιτητές δεν ακούνε τον καθηγητή* – студенти не слухають викладача; *ο Νίκος δεν πάει σήμερα στο θέατρο* – Нікос не йде сьогодні у театр; *η Ελένη δεν διάβασα αυτό το βιβλίο* – Елені не прочитала цю книгу; *αυτό το παιδί δεν θα τρώει το μπισκότο* – ця дитина не їстиме тістечко тощо. Заперечення *μη(v)* вживається в умовному способі та ввічливій формі наказового способу з часткою *να* (*υποτακτική και προστακτική έγκλιση*): *μη σκουπίζεις* – не прибирай; *να μη διαβάζετε* – чи не могли б ви не читати; *ο γιατρός μου είπε να μην ταξιδέψω καθόλου φέτος* – лікар мені сказав, щоби я не подорожувала взагалі цього року.

Також до рис аналітизму дієслівної системи новогрецької мови, ми відносимо частки *να, ας, αν* тощо, які вживаються в умовному способі й виконують різне змістове навантаження: *ας πάμε μια εκδρομή όλοι μαζί* – давайте підемо на прогулянку всі разом, *αν βρω καιρό, θα ζωγραφίσω* – якщо я знайду час, я намалюю, *μήπως είδες τα κλειδιά μου; Πρέπει να τα έχω αφήσει εδώ* – можливо, ти бачив мої ключі? Напевне, я їх залишив тут.

Підсумовуючи короткий огляд дієслівної системи СНМ зазначимо, що особливостю багатьох сучасних індоєвропейських мов є тенденція в переході від флективно-синтетичних форм до аналітичних, новогрецька мова тут не є винятком. Виникнення у новогрецькій мові аналітичних конструкцій пов'язано також зі зміною у сфері синтаксису, але це не свідчить про зміну самої будови мови. На останок зазначимо, що розвиток аналітичних/синтетичних дієслівних конструкцій у мові, зокрема СНМ, є динамічним та складним явищем, яке вимагає процесуального розгляду мови. Тобто, встановлення різного рівня граматизації дієслівних конструкцій, які вважаються аналітичними. Дієслівна система СНМ, незважаючи на значні зміни у морфології і синтаксисі впродовж своєї історії, зберегла на сьогодні багато архаїчних форм, які дають нам змогу говорити про високий рівень її синтетизму. Наявність у мові аналітичних утворень не змінює загальної структури, хоча вона дещо й втратила рівень синтетизму, про що свідчить зникнення деяких способів дієслова, зокрема опативу, втрата інфінітиву, розвинута система описових часів та конструкцій з використанням різноманітних часток тощо. Проте це аж ніяк не свідчить, що вона з мови синтетичної (флективної) стала мовою аналітичною.

The article is devoted to verbal forms and constructions in the modern Greek language, their functioning in the language. Compares the formation verbal forms, which are examples synthetis and analysis in the modern Greek. Considers passive voice and it contribution to level synthetis of modern Greek language. Also we pay attention to the denial in the indicative, conditional (subjunctive) and imperative mood.

Key words: verb, tense, voice, mood, synthesis, analysis, denial.

Статья посвящена глагольным формам и конструкциям новогреческого языка и их функционированию в языке. Сравняется образование глагольных форм, служащих примером синтетизма и аналитизма в языке. Рассматривается страдательный залог и его формы в новогреческом языке, а также глагольное отрицание в изъявительном, зависимом и повелительном наклонении.

Ключевые слова: глагол, время, залог, наклонение, синтетизм, аналитизм, отрицание.

Література:

1. Аналитические конструкции в языках различных типов. – М.-Л.: Изд. "Наука", Академия Наук СССР, 1965. – 340 с.
2. Белецкий С. Краткий очерк грамматики новогреческого языка // Новогреческо-русский словарь. Συγχρονό ελληνορωσικό λεξικό. – 2-е изд. / Сост. А. А. Иоаннидис, под. ред. А. А. Белецкого. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1961. – С. 1325-1394.
3. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К.: Пульсари, 2004. – 398 с.
4. Гухман М. М. Глагольные аналитические конструкции / М.М. Гухман // Вопросы грамматического строя. – М.: Изд. Акад. Наук СССР, 1965. – С. 322 – 361 с.
5. Маноліс А. Τριανταφυλλίδης. Мала граматика новогреческої мови / Перекл. з новогреческ. Н. Клименко, О. Пономарів. – Салоніки: Салоніцький ун-т ім. Аристотеля, 2003. – 262 с.
6. Широков О. С. История греческого языка / О.С.Широков. – М.: Изд. Моск. Ун-та, 1983. – 147 с.
7. Шмальштиг В. Морфология глагола // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 21. – Новое в современной индоевропеистике / В. Шмальштиг; Под. ред. В.В.Иванова., пер. с англ. Л. С. Баюн. – М.: Прогресс, 1988. – С. 262-331.
8. ЕУМ 2004 – Енциклопедія. Українська мова. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана., 2004. – 833 с.
9. СУМ 2001 – Сучасна українська мова. – 2-е вид, перероб. / За ред. О. Д. Пономарева. – К.: Либідь, 2001. – 399 с.
10. Τριανταφυλλίδης 1996 – Τριανταφυλλίδης Μανόλης. Νεοελληνική γραμματική της δημοτικής. – Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 1996. – 455 σ.